

ГРАНИЧНИ КРЕПОСТИ В СТРАНДЖА

Божидар Димитров

МИЛЕОНИТЕ

Непосредствено на север, под началото на централното било на Странджа, текат четири реки, които между Факия и Голямо Буково се сливат в пълноводната Факийска река и образуват сравнително широки за обичайния странджански релеф долини. Именно по долината на Факийска река минава и често използваният през XIV–XV, а вероятно и през предишните векове, път Силистра–Айтос–Русокастро–Факия–Скопелос–Бабаески–Цариград¹.

Най-голямата крепост се намира на висок и стръмен връх на два километра от с. Голямо Буково, заобиколен от три страни от Факийска река и вливащата се в нея река Сарпасан дере. Малкото плато на върха, с неправилна елипсовидна форма и приблизителни размери 150 x 100 м, т. е. около 15 дка площ, е оградено от широка 1.80–2 м стена. Тя е изградена от продълговати нееднакви блокове в неправилни редове, споени с розов хоросан. Стената е запазена на височина 5–6 м. Двете ѝ лица са добре оформени, пълнежът между тях е от дребен ломен камък. Входът е откъм достъпната

западна част и е фланкиран от правоъгълна кула. Разкопки в крепостта не са правени. На върха се намират фрагменти от сграфито-керамика (XIII–XIV век).

Върху неголяма височина на около 500 м северозападно от с. Факия се намират останки от друга крепост с площ от около 2 дка, изградена от ломен камък, споен с бял хоросан. Крепостта е разрушена неотдавна до основите.

На около 1 км североизточно от с. Горно Ябълково, върху господстващата над околността височина, се намира Алмайското кале. Крепостна стена от ломен камък, споен с ронлив бял хоросан, обгражда почти кръглото плато на върха с диаметър 90 м. На 3–4 м от тази стена по същия начин е изградена втора. И двете са срутени до 30–40 см височина над терена. В североизточния край на крепостта личи поправка на разрушен фрагмент от стената, изпълнена с ломен камък, но с по-здрав бял хоросан. На повърхността има отделни съвсем дребни фрагменти от средновековна керамика.

Югозападно от с. Горно Ябълково, на връх Кервансарай се намират останки

на напълно унищожена крепост с площ от 2–2.5 дка. Местното население я нарича Шавово кале.

На 3 км югоизточно от с. Голямо Буково, на връх, заобиколен от Караевренската (Близнашка) река, се намира друга крепост, чиято стена загражда пространство от 6–7 дка. От стената са запазени над повърхността незначителни фрагменти. Лицата са добре оформени с дялани блокове в правилни редове, споени с бял хоросан, като дебелината на зидовете е 2–2.5 м. Сред местните е известна като Кирова Кале.

На връх Голям близък, на около 2 км югоизточно от с. Варовник, е разположена друга крепост, с площ 5–6 дка, чиято стена, изградена от ломен камък със спойка от бял хоросан, ограда леко наклоненото плато на върха. Крепостта е имала два входа – на северозападната и на югозападната страна. Вторият е фланкиран от две четириъгълни кули. Стената е разрушена до основите.

На около 3.5 км от с. Близък, на върха Калето е била изградена от ломен камък със спойка от бял хоросан друга крепост, с оградена от стените площ от около 2 дка. Крепостта е разрушена до основите.

Липсата на археологически ракопки в тези укрепления, разположени на площ от 40–50 км², не позволява да се твърди с увереност дали те са съществували и действали едновременно и непрекъснато през периода VI–XIV в. Но приблизително еднаквият начин на градеж и фрагментите от керамика, които се наблюдават в ерозиралите части на хълмовете, където са изградени, навеждат на тази мисъл².

В мирния договор, сключен между България и Византия в 717 г. (който всъщност възстановява статуквото от 705 г. т. е. отстъпването на областта Загора на

България), се казва, че границата се установява при "Милеоните в Тракия". Милеоните, явно група укрепени селища, чието име не се среща повече в писмената традиция, бяха локализирани от някои учени в миналото на Бакъджиците и Манастирските възвишения³. Но ако се приеме тази локализация по същество, това би означавало да се твърди, че е определена граница между българи и ромей в западна посока, а без внимание е оставено най-важното направление – южното за България, съответно северното за Византия. Затова Милеоните бяха потърсени и около страджанските села Горно и Долно Ябълково, чиито стари турски имена Алмалии са пряк превод на гръцкото милеон (ябълково). Ще отбележим, че на турска територия, на няколко километра от нашата граница, съществува селото Алмаджик, чието име също означава ябълково⁴.

Всъщност името Милеони се среща още веднъж във формата Месомилеони (в свободен превод "територия между селища с името Ябълково"). Става въпрос за употребата на това име в житията на Григорий Синаит и неговия ученик патриарх Теодосий Търновски, написани от византийския патриарх Калист в 1364 г. Около 1328 г. Синаит чул за някакъв славен пустинник Амирали, който живял в област между гърците и българите, наречена Парория в Месомилеон. С няколко ученици Григорий Синаит потеглил от Цариград с кораб, слязъл в Созопол и оттам се отправил към Месомилеон и се заселил при Амирали. Скоро обаче отшелниците се скарали помежду си, а и в тези погранични места се скитали много разбойници, които обирали исихастите-отшелници. Синаит се преселил в една близка планина – Катакекриомени (рида Босна?), но разбойниците го тормозели и тук. В 1332 г., с посредничеството на до-

плия тук от манастир в Сливенския Балкан Теодосий Търновски, братството получило дарове от цар Иван Александър "имот и добитък". Изградена и укрепена била кула за отбрана от разбойниците. Така възникнал Парорийският манастир, който в 60-те години на XIV в. обаче бил напуснат от братството поради зачестилите в областта походи на османски грабителски отряди. Според житието на Ромил Видински монасите били предупредени за опасността от кастрофилакса на най-близката ромейска гранична крепост Скопелос⁴.

Според нас последното сведение дава основание да се отъждествят съвсем точно Милеоните от договора в началото на VIII в. и Месомилеон, споменаван в XIV в., с територията на четириъгълника между Голямо Буково – Факия – Горно Ябълково – Близак, като рида Катакериомени бъде отъждествен с днешния рид Босна. Именно Скопелос (дн. Ескиполос в Турция) е в непосредствена близост до този район – всъщност разделя ги само тясното централно било на Странджа. Ако Милеоните – Месомилеон, бяха Бакъджиците или Манастирските възвишения, те биха били твърде далече – на около 100–150 км от Скопелос, и много по-близо до центрове като Адрианопол, Диампол (Ямбол), Аетос (Айтос) и др. А и в тези ниски възвишения, намиращи се всред обширни равнини с големи градски центрове, едва ли би могло да съществува силно развито разбойничество.

Така Милеоните очевидно трябва да се локализиращат с останките на някои или на всичките седем крепости в гореописания район. Построени може би в IV–VI в., след 705 г., когато над тях по централното било на Странджа минава границата между България и Византия, те са укрепени и заселени с българско гранично население. Особената стратегиче-

ска стойност на този вход към България, през който минава най-прекият път до българските столици не само през VIII–X, но и в XII–XIV в., наложила поддържането на солидна и сравнително широка крепостна система за защита на населението, което е имало очевидно граничен статут. Едно косвено потвърждение на предположението може да се намери във факта, че подобен статут е имало населението на Факия и селата около нея и през османската епоха. Задачите разбира се са били трансформирани в охрана на пътя и проходите. Забележително е, че властта била предоставена още в XV в. на рода Белянови (по-късно наречени Бимбелови), чиито представители пазели и декларирали и през XVIII в. спомен за болярския си произход и за старата гранична служба, която родът изпълнявал в средновековната българска държава. И ако някои подробности може да се окажат измислици (като тази, че Момчил е издънка от този род), факт е, че редица прославени странджански хайдутини и борци за национално освобождение през XVI–XIX в. като Пейчо Чантала, Вълко Бимбелов, Стефан Карджа и др. действително произхождат от рода Белянови (Бимбелови).

Отъждествяването на Милеоните с крепостите в района на селата Горно Ябълково, Долно Ябълково и Алмаджик налага и преразглеждането на въпроса за местонахождението на прочутия Парорийски манастир. Тезата за изграждането му в района на с. Голямо Буково като че ли трябва да получи потвърждение – землището на това село не е далече както от Милеоните, така и от Скопелос.

Локализацията на крепостите, наричани от византийците Милеоните, поставя отново и въпроса за южната граница на Средновековна България, която очевидно е установена по централното било

на Странджа още през 705 г. и е официално призната от Византия със споразумението Тервел и Юстиниан през същата година и с договора от 717 г. Опрени именно на тези междудържавни споразумения, използвани като легитимна база за териториални претенции, българските държавни мъже настояват за предаването на Странджанс-

ката област в Южното Черноморие на България при временната им загуба не само през епохата на Първото, но и на Второто българско царство. Такива искания правят хан Крум през 812 г., Борис I през 864 г., Константин Тих в 1268–1272 г., Светослав Тертер в 1304 г., Михаил Шишман в 1323 г., Иван Александър в 1331 г.

РУСОКАСТРО

Върху хълм на едно от последните северни разклонения на Странджа, навлезли в Бургаската низина, са разположени развалините на крепостта Русокастро. Въпреки незначителната си височина – около 100 м над морското равнище – върхът е със стръмни, почти отвесни склонове от изток, север и юг. Той е достъпен единствено от запад, където полегатият склон води до укреплението. Тук склонът, с изключение на един тесен вход с ширината на коларски път, е изсечен на височина два метра, а под него личат следите на дълбок 1–1.5 м ров. Точно под северния и източния склон на хълма тече сравнително пълноводната Русокастренска река. Крепостната стена огражда отвсякъде сравнително голямо плато, оформено на върха, с площ 15–20 дка. Изградена е от дребен ломен камък със спойка от бял здрав хоросан. На места хоросанът е с примес от дребни късчета тухла и чакъл.

В западната част на хълма, близо до входа, на площ от около 1 дка е изградено второ – вътрешно укрепление, чиито стени също са изградени от камък със спойка от бял хоросан.

Днес намираме крепостните стени, положени направо върху скалата на вър-

ха, сринати до основите. По-запазени, достигащи на височина до 2–3 м, са укрепителните стени, жилищата и църквата във вътрешната крепост.

В оградената част на външната крепост личат на много места следи от постройки, между които добре се очертава централният кораб на голяма църква. Основите са зидани от не добре одялан камък със спойка от хоросан. На повърхността се намират керамични фрагменти от XIII–XIV в.

Вода очевидно е черпена от близката река. Вероятно е имало и щерни. Липсата на извори, кладенци или водопровод в Русокастро е изрично подчертана от Грегора, описващ кратката обсада на крепостта от българската войска през 1331 г.⁶

Името на крепостта е гръцко и означава "Червена крепост", навярно поради червеникавия цвят на основната скала на хълма, от отломъците на която са изградени стените на Русокастро. Русокастро лежи на пътя Дръстър–Преслав–Айтос–Дебелт–Факия–Лозенград–Люле Бургас–Цариград, с разклонение за Одрин. В южната си част този път очевидно повтаря Понтийския, по който движението след Анхиало е силно затруднено от

Анхиалските и Бургаските езера и от широките блатисти разливи край устията на странджанските реки. Изобилни сведения за използването на този път има от османската епоха – прегледът на пътуванията на редица чужди посланици показва, че те се осъществяват в посока север–юг именно по него⁷. Данни за използването му през VII–IX в. липсват. Едно изключение прави византийският поход, който през Странджа стигнал до Русокастро. Вероятно войските са се движели по пътя Одрин–Лозенград–Факия.

Русокастро се поменава за първи път в средновековната литературна традиция едва в средата на XII в. от Идриси. Описвайки пътя от Варна до Цариград, той пише: "От него (нелокализираното селище Бастарни, б. а.) до град Русокастро на изток има половин ден път. Този град има подобаващи размери, добре населени райони, много добитък и ниски цени. Разположен е всред равнина. От Русокастро до гр. Мигали Терме (Големите бани - Айтоските бани, б. а.) има половин ден (път, б. а.)..."⁸

Идриси не бърка като нарича Русокастро град. Оградената от стените площ е действително доста голяма за обикновена планинска крепост, а феодалният замък подсказва, че крепостта е и средище на феодален господар със земи и села в близката околност. В полза на това предположение е обстоятелството, че в XV–XVII в. Русокастро е и център на османската административна единица "нахия" или "кааза" (околия)⁹.

След въстанието на Петър и Асен Русокастро е откъснат от България в 1263 г. Мануил Фил дори съобщава, че крепостта му била уголемена и допълнително укрепена от Михаил Глава Тарханист. В 1304 г. Пахимер съобщава, че Русокастро и Ктения доброволно се присъединили към българската държава след споразу-

мение със Светослав Тертер¹⁰. Странджа и Бургаската низина след смъртта на Георги Тертер в 1322 г., подчинявайки се на Войсил – брат на цар Смилец, неочаквано и за самите жители се озовали под византийска власт. Войсил се подчинил на византийския василевс с призналите го за владетел земи¹¹. Решителният български цар Михаил Шишман незабавно потеглил, според Йоан Кантакузин, заедно със съюзни угровлашки и татарски отреди към откъснатите земи. Излъганото в предишната година българско население от областта без колебание се присъединило доброволно към сънародниците си¹². Русокастро не е споменат в събитията, но за сметка на това в следващите години името му се поменава в опита на българския владетел Михаил Шишман да завземе без особени усилия Цариград в междуособната война между двамата Андрониковци – край града се е намирал един от двата лагера на българската войска¹³.

Пак според Йоан Кантакузин, в 1330 г., веднага след смъртта на Михаил Шишман, византийците, вероломно прекъсвайки съюзния си договор с България, нахлули в югоизточните предели на страната. Българската войска претърпяла поражение край Велбъдж. Неочаквано обаче местното българско население оказало яростна съпротива. Според Кантакузин "едва след като опустошили извънредно много области си подчини градовете Анхиало, Месембрия, Летос, Ктения, Русокастро и Диампол".

На следващата година същите селища в българската часат на Странджа при вестта, че цар Иван Стефан е свален от българския трон и за владетел на България е избран Иван Александър въстанали и се отцепили от византийската власт, присъединявайки се отново към България с градовете и крепостите, които обитават

ли. Йоан Кантакузин, който ни съобщава за тези събития, разказва, че императорът с няколкохилядна войска преминал през Странджа, като палел житата, унищожавал добитъка и наказвал безмилостно заловените странджанци. Така императорът достигнал до Русокастро, където се разположил на лагер, тъй като набързо събраната българска войска преградила пътя на ромеите, установявайки се на стан край Летос.

Залъгвайки византийския император с преговори, Иван Алесандър спечелил няколко дни, за да дочака събирането в лагера под Летос на всички български войски и съюзни татарски отреди. На 18 юли сутринта българите най-сетне нападнали строената в боен ред византийска войска. От татарите прочее ползата била твърде малка – те заобиколили византийците и са нахвърлили върху обоза, който "побягнал чак до Русокастро" и едва там "извън стените" дал сражение на татарите, което се превърнало в безредно взаимно избиване. Ободрен вероятно от неочакваното излизане на татарите от битката, императорът атакувал българските войски с основните си сили, но те били премазани от българската тежка конница. Оцелелите побягнали към Русокастро. Жителите на крепостта затворили вратите на укреплението, но ромеите успели да нахълтат, като избили немалко от защитниците ѝ. Но на свой ред те попаднали в критично положение, тъй като Иван Александър обсадил крепостта отвсякъде, а вътре нямало нито вода, нито храна. Десетки ромеи и коне измрели от раните си. Никаква надежда за помощ нямало, тъй като до обсадените достигнала вестта, че ромейските гарнизони в крайбрежните градове са избити от въстаналото българско население. Иван Александър обаче предложил мир.

Мирният договор, който оставил

Странджа в България, бил потвърден и скрепен с династичен брак – незабавно били сгодени дъщерята на българския цар с един от синовете на императора. Любопитно, но показателно за правите на епохата: на другия ден, според Кантакузин, по поляните край Русокастро българи и ромеи, според Кантакузин, "ядоха заедно и разговаряха през целия ден – за случилото се по време на сражението"¹⁴.

Не е известно докога Русокастро е останал в българската държава – липсват каквото и да е сведения за съдбата му до края на XIV в. Най-вероятно е падането му под османска власт да е станало след Черноменската битка, когато цялата област на юг от Източна Стара планина била откъсната окончателно от средновековната българска държава. И макар че името на града не се споменава в изворите до средата на XV в., той вероятно е останал българско феодално владение, като се има предвид, че в по-късни документи е средище на околия (османците общо взето следват с границите на своите административни единици заварените стари владения).

В един турски регистър на доганджиките от март 1480 г. Русокастро е отбелязан като нахийски център, към който спадали селата Доганджа със седем къщи, Кайнарджа (дн. с. Извор, Бургаско), Хамид с 55 къщи и мезрата Сати. Цялата нахия с доход от около 5 900 акчета била тимар на Дажус Хамза, но поради някакво провинение той му бил иззет и предаден на Касапоглу, син на Осман¹⁵. Русокастро често е отбелязван от пътешествениците през XV–XIX в. като малка крепост с плодородни околности най-вече с името Туз Касри¹⁶. Дори в началото на XIX в. крепостта все още е била запазена и е отбелязана от френския разузнавач граф дьо Тромлен през 1828 г. в списъка на важните румелийски крепости. През

1852 г. край Русокастро е съсечен от османски разбойници полският посланик Подлодовски заедно със своя ескорт.

В бурните събития на Руско-турската война от 1828–1829 г. населението на крепостта избягало в Южна Русия, но след няколко години се завърнало почти

изцяло в родното си място. При обиколката на Иречек в първите години след Освобождението жителите на Русокастро, тогава 847 души, с гордост подчертавали – и това било потвърдено от населението на околните села – че те са най-старото българско население в този край.

БЕЛЕЖКИ

¹ Димитров, Б. Бележки между България и Византия, Сб. Странджа, С., 1990, с. 411 и сл.

² Делев, П. Археологически и епиграфски паметници, Сб. Странджа, С., 1990, с. 168-178.

³ Златарски, В. История на българската държава през средните векове, I. С., 1972, с. 170, 178-180.

⁴ Бешевлиев, В. Три приноса към средновековната българска история, Сб. Марин Дринов, С., 1960, с. 283-291.

⁵ Иречек, К. Пътувания по България, С., 1976, с. 765.

⁶ Ioanis Cantacuzeni. Histiria. ГИБИ, 10, с. 273.

⁷ Попов, Д., П. Колев. Странджа между миналото и настоящето, Сб. Странджа, С., 1990, с. 429-445.

⁸ Недков, Б. България и съседните ѝ земи през XII в. според "География" на Идриси, С., 1960, с. 69.

⁹ Пак там, с. 71.

¹⁰ Georgii Pachimeris. Michael Palaeologus, ГИБИ, 10, с. 200-207.

¹¹ Ioanis Cantacuzeni. Histiria..., p. 227.

¹² Ibidem, p. 233.

¹³ Ibidem, p. 235-236.

¹⁴ Ibidem, p. 273-275.

¹⁵ Грозданова, Е. Българската народност през XVII в., С., 1939, с. 481.

¹⁶ Попов, Д., П. Колев. Цит. съч., с. 47-65.

LES FORTERESSES DE LA FRONTIÈRE À STRANDJA

Bozidar Dimitrov

(Résumé)

L'article présente l'histoire de deux forteresses de Strandja – Mileonitée et Rousokastro. L'analyse des sources écrites concernant la forteresse Mileonitée l'identifie avec les forteresses de la région des villages Gorno Iabalcovo, Dolno Iabalcovo et Almalii. Rousokastro avait existé comme village dans la période du XII – jusqu'au XIX siècle.